

*Zveza Prijateljev
Mladine Slovenije®*

Komisija za delo zgodovinskih krožkov

Šport skozi čas

Zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov
za mentorje zgodovinskih krožkov

Ljubljana, oktober 2022

izr. prof. dr. Tomaž Pavlin

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport,
Muzej športa, vodja oddelka

E: tomaz.pavlin@fsp.uni-lj.si T: 031 575 335

ŠPORT SKOZI ČAS

Področje telesne dejavnosti in tekmovalnosti zaokrožene v izrazu šport je kulturna stalnica skozi različna zgodovinska obdobja. V zgodovinskem orisu se navežemo na vlogo športa v antični Grčiji, ki ima pomembno mesto zlasti v interpretacijah oživitve olimpijsko-športne zgodovine in moderne gimnastike, in nato na razvojne etape v oblikovanju in organiziranju modernega športa obče in na Slovenskem.

Ključne besede: telesna dejavnost, šport, tekma, Slovenija, zgodovina športa.

Veščina, borba, igra ali vadba in tekma oziroma gimnastika, šport, planinstvo ali/in gornišstvo so kulturne stalnice skozi stoletja in tisočletja človeške kulturne zgodovine. Zgodovinsko je bila socialna podlaga oblikovanju športa stalna naselitev in ureditev mestnih naselbin, družbena stratifikacija in organizacija dela s prostim časom, ki je vodila do velikih civilizacij ob porečjih rek. Veščine so bile primarno vezane na vojaško-plemiški družbeni sloj, ki je moral biti zaradi svoje družbene poklicnosti več ravnanja z orožjem in dobro telesno pripravljen, na drugi strani pa so bile igre z večjo socialno odprtostjo. O staroveški športni kulturi vključno s tekmovanji pričajo stari zapisi in umetniška ustvarjalnost (reliefi, kipi, poslikave). Športna kultura je prisotna tako na Kitajskem kot na Indijski podcelini, v Mezopotamiji in Egiptu. Egipt razkriva pestro športno podobo, prepletajoč militantni, tekmovalni in rekreativni vidik. Arheološki artefakti pričajo o lokostrelstvu, rokoborbi, borbi s palicami, akrobatiki in plesih, čolnarstvu ali veslanju s specifičnimi borbami dveh na premcu stoječih borcev, plavanju, vpregah in lovu, igrah z žogo in žongliranju žensk – žoge so bile različnih velikosti in polnjene s slamo ali dlako ali lesene ali glinene. Prav tako so primeri festivalov z veslaškimi in tekaškimi tekmami in vprašanje, ali so glede na kulturne in trgovske stike in vzore ob Sredozemlju Egipčani izumitelji športa?¹

ANTIČNO-GRŠKA PREDHODNICA

V luči ‚zahodne‘ in moderne olimpijske športne zgodbe imajo posebno mesto stari Grki, ki so svojo športno podobo oblikovali po »velikih selitvah« in oblikovanju helenske skupnosti s polisi, demokracijo

¹ Mandel, Sport, a cultural history, str. 1–16; Radan, Pregled historije tjelesnog vježbanja i sporta, str. 5–23; Mechikoff, A history and philosophy of Sport and Physical Education, str. 27–46.

in filozofijo, pa tudi gimnastiko ali splošno vadbo in atletizmom ali tekmovalnostjo. Prav tako so oblikovali športno infrastrukturo, gimnazij in palestro za splošno vadbo in izobraževanje, katerega del je bila tudi gimnastika, ter stadion za tekmovanja atletov in hipodrom za konjske dirke. V sklopu tekmovanj so bila najprestižnejša tekmovanja ob svetišču Olimpija na Peloponezu.²

O začetkih tekmovanj v Olimpiji je več zgodb. Prva se navezuje na Pelopsa in Hipodamejo, v kateri je Pelops v dirki z vozom premagal kralja Oinomaja in se oženil z njegovo hčerko Hipodamejo, dejanje pa je proslavil s konjskimi dirkami, ki so dobile trajno obliko. V zgodbi o Heraklu in čiščenju Avgijevega hleva je Heraklej vojaško zmago nad Avgijem proslavil s tekmo v teku na stadij. In ne nazadnje zgodba iz nemirnih časov po naselitvi Dorcev na Peloponez, ki naj bi bila zgodovinsko resnična zgodba. Ta pripoveduje o težnji po prekinitvi spopadov med polisi Elida, Pisa in Sparta. Zaradi nevzdržnih razmer in iztrošenosti, grožnji lakote in kuge, se je elejski kralj Ifitos (živel okrog 9. st. pr. n. št.) odpravil po nasvet v Delfe. Pitija mu je svetovala, naj organizira tekme, za kar so sklenili premirje ali t. i. »sveti mir«, ki je veljal za časa tekmovanj in je prepovedoval nošenje orožja na širšem ozemlju Olimpije ter postal institut grške družbe. Tekmovanja so bila posvečena bogu Zeusu, tekmovali so lahko le Grki, prirejali so jih na štiri leta.

Kot začetek tekmovanj je v zgodovinopisju sprejeto leto 776 pr. n. št. glede na ohranjen popis olimpijcev, ki se začne s tem letom. Prvo tekmovanje je bil tek na en stadij (približno 200 m), a že v 8. st. pr. n. št. se je tekmovalni program širil, s tem pa tudi število tekmovalnih dni in premirja. Tekmovalni program npr. v 6. st. pr. n. št. so tvorile tekme v tekih na en stadij, dva stadija in več stadijev ter tekma atletov v vojaški opremi, peterboj (skok v daljino, met diska in kopja, stadij in rokoborba) in borbe v pestičenju (ali boksu), rokoborbi in pankraciju³, torej samo individualne panoge, čeprav so bile med Grki razširjene in priljubljene tudi igre, npr. episkuros, moštvena igra podobna ragbiju, ali pa kerezein, igra s palico in žogico, podobna hokeju, in druge. Atleti (borci za nagrado) so tekmovali goli, po pripovedi Pavzanija je bilo to pravilo sprejeto na 15. olimpiadi (720 pr. n. št.), ko naj bi atlet Orsip ali odvrigel oblačilo in zmagal ali pa mu je odpadlo med tekom. Koncept nudizma se je nato uveljavil splošno v atletizmu in gimnastiki. Drugi del tekmovanj so bile dirke vpreg (četverovprege in dvovprege) in konjske dirke. Pri teh je bil zmagovalec lastnik vprege, zato je med zmagovalci tudi Spartanka Kiniska (4. st. pr. n. št.), medtem ko je bilo ženskam prepovedano obiskovati tekme. So pa zato ženske imele svoja tekmovanja, Heraje, Zevsovi ženi Heri v čast, kjer so se pomerile v tekih, v Sparti pa so bile deležne tudi telesne vzgoje. Olimpijske tekme so bile zelo priljubljene in spoštovane, ocena je, da jih je obiskovalo od 40 do 60 tisoč gledalcev, po olimpiadah pa so v 4. st. pr. n. št. prevzeli celo štetje let. V 6. st. pr. n. št. so po vzoru olimpijskih tekem/iger podobne tekme uvedla tudi svetišča Delfi – Pitijske igre, tudi na štiri leta, ter Istmij in Nemeja, na dve leti. Tekmovanja so bila uvrščena v eno od let olimpiade. Olimpijska tekmovanja so preživela marsikatero vojno-politično vihro, krizo in rimsko prevlado. Konec je prišel z uveljavitvijo krščanske vere kot državne vere oziroma z dekreti rimskega cesarja Teodozija I. po letu 391 proti poganskemu verovanju in obredju. Domneva se, da naj bi tekmovanja trajala še vsaj do leta 426, ko je bila z dekretom Teodozija II. zaukazana rušitev poganskih templjev v vzhodnem Sredozemlju. Nato so potresi in poplave pospravile pod zemljinjo obliče porušeno svetišče, in so ga arheologi v moderni dobi začeli izkopavati in restavrirati.

2 Za olimpijska tekmovanja se je uveljavil izraz »igre« (games, spiele, jeux), čeprav gre za tekme, kar je opozoril že Anton Sovre v delu Stari Grki (1939, ponatis 2002: str. 59): »Pesem in ples razveseljujeta bogovsko srce enako kakor človeško: od tod obredni raji in himne, od tod že v homerski dobi gimnični agoni. Med temi so se razvile olimpijske tekme – ne igre! – v prave panhelenske praznike, ki so jih obhajali vsaka štiri leta na čast Zeusu v Olimpiji«.

3 Pankracij je bil borilni šport, ki je združeval elemente rokoborbe in pestičenja.

Grški šport je bil posebnost grškega sveta, ki se je z grško migracijo in helenizmom širil po vzhodnem Sredozemlju. V Evropi se je kronološko vzporedno helenstvu širila rimska država, ki je zasedla tudi grško ozemlje. Rimljani tekmovali v Olimpiji niso odpravili. Z grškim športom so se srečali že na Apeninskem polotoku prek Grkov Velike Grčije v južni Italiji, vendar pa ‚grške agone‘ (tekme) niso v tolikšni meri zašle med Rimljane. Cicero jih je npr. označil kot začetek grešnega početja, Tacit pa pozneje povzel nasprotovanje filhelenstvu cesarja Nerona, da grški agoni zastrupljajo rimsko ljudstvo, da so leglo družbene nedejavnosti in nenravnega ljubimkanja in bodo spridili rimsko mladino.⁴ Rimljani so se v prvi vrsti navduševali nad konjskimi dirkami in gladiatorskimi borbami, prosti čas pa so preživljali v termah, ki so vključevale tudi gimnastične prostore. Gladiatorske borbe so izhajale iz pogrebni ritualov in že v obdobju republike postale sestavni del javnih prireditev ali festivalov s specifično organizacijo borb v amfiteatrih ali arenah (osrednji Kolosej v Rimu, zgrajen konec 1. stoletja). Borci so prihajali iz vrst ujetnikov in sužnjev, pozneje tudi rimskih državljanov – verjetno zaradi zaslužkov, kar je popolnoma drugačen vidik kot grški atlet, ki je izhajal iz gimnazija in svobodne odločitve o športnem udejstvovanju, zato so sporne ali pa vsaj vprašljive primerjave modernega športnika in rimskega gladiatorja.⁵

SREDNJEVEŠKO TURNIRSTVO IN GENEZA ŠPORTA IN NOVODOBNE GIMNASTIKE

S koncem starega veka in zahodne rimske države se je vzpostavila nova športna slika Evrope. Glede na srednjeveško tridelno družbeno ureditev (plemstvo, duhovščina, meščanstvo in kmetstvo) je bil telesne dejavnosti v smislu telesne vzgoje deležen sloj bojevnikov ali plemenitih. Med njimi je bil prav tako razširjen »dvoboj časti«, ki so ga vključevali v svoj specifičen način življenja in udejstvovanja. V športnem pogledu je bilo plemstvo že okrog 11. stoletja inovator turnirskih dvobojev, ki so prešli iz skupinskih borb, simulacij vojn, preko individualnih borb s kopji, zlasti med 14. in 16. stoletjem, in temu sledečemu nabadanju prstanov (npr. podobno štehvanju ali sinjski alki) v zaton v 18. stoletju, izraz turnir pa se je kot oblika tekmovanja prenesel na novodobne športne dejavnosti. Ob veččinah so bile prostočasne igre in med njimi so nekatere prerasle igrivo-družabni okvir ter postale ‚protošporti‘. Med njimi lahko kot primer izpostavimo igre z žogo kot football na Britanskem otoku in podobne soule v Franciji, calcio v italijanskih mestih⁶ ali pa tenisu podobna igra, npr. v Franciji igra z dlanjo (jeu de paume), kjer je dlan zamenjal lopar, na Iberskem polotoku pelota, na Apeninskem giocco di palla (palone) v srednjeevropskem prostoru ballspiele in Britanskem otoku court tennis, ali pa igre s palico in žogo kot nizozemski kolv, britanski golf, britansko-keltski hurley in shinny ter bandy, ki so bili npr. podlaga nastanku hokeja na ledu. Med zimskimi radostmi sta pridobila težo smučanje (Skandinavija) in drsanje, ki so ga na Nizozemskem uporabljali za gibanje po zaledenelih kanalih in prirejali tudi hitrostne tekme drsalcev. Novodobni izumi in izboljšave drsalk v 19. stoletju ter umetna drsališča so omogočili nove tehnike drsanja in oblikovanje športnih panog hitrostno in umetnostno drsanje ter hokej na ledu, ki pa je vezan na kanadski prostor, migracijo Evropejcev in stik z avtohtonimi prebivalci. Pomemben nosilec športa je bil na Britanskem otoku v prvi vrsti moderni »football« (nogomet), ki se je na osnovi

4 Mandell, Sport, a cultural history, str. 75.

5 Pavlin, Moderna olimpijska tekmovalja- odmev antičnega atleta?, str. 87–90; Mandell, Sport, a cultural history, str. 37-68; Ćirić, Igre u Olimpiji, str. 61–235, 475–509; Swaddling, The Ancient Olympic Games, str. 7–44, 94–107; Dixon idr., Landmarks in the history of Physical Education, str. 5–35.

6 V Firencah se je ohranil »calcio fiorentino«, ki ga še vedno tradicionalno organizirajo, po načinu igranja je bolj podoben ragbiju.

novih in zapisanih pravil (sredi 19. stoletja) in načina igranja ter standardiziranih igrišč, prvih klubov, objektov in zveze (Football Association, 1863) širil po svetu in izrinjal starejše podobne igre, medtem ko se je v Italiji ime starejšega *calcio* preneslo na novodobni nogomet. S širitvijo ali difuzijo »football association« pa so se v klubih ob nogometu širile oziroma organizirale kot klubske sekcije tudi druge dejavnosti ali športi kot npr. atletika, težka atletika, tenis, veslanje, plavanje, zimski športi, ponekod tudi kolesarstvo ipd. in so se klubi poimenovali ali preimenovali v »športni klub«, s čimer se je šport hitro širil z Britanskega otočja po Evropi in svetu.

Na drugi strani pa je telesna dejavnost z renesanso in humanizmom ter zlasti razsvetljenstvom (16.–18. stoletje) in odkrivanjem antike, vstopila v intelektualno razpravo. Starogrška gimnastika v moderni preobliki je vstopila v moderne evropske jezike, medtem ko je geneza dejavnosti kot vsebinsko široke vadbe vaj na orodju, z orodjem in brez, skupinskih vajah, borilnih panogah in igrah ter organiziranje na društveni osnovi v veliki meri vezana na nemško-pruski prostor na prehodu 18. v 19. stoletje. Pomembno torišče v njenem nastajanju je bilo filantropistično okolje šol z imenom *Philantropinum* (izvorna v nemškem mestu Dessau), kjer je bila v šolski predmetnik vpeljana gimnastika kot skupek vaj in panog. Eden filantropističnih učiteljev, Johann Christoff Friedrich GutsMuths (tudi GutsMuths), je leta 1793 izdal delo *Gymnastik für die Jugend* in vplival na Friedricha Ludvika Jahna, ki je sprožil nemški val gimnastičnega organiziranja in dejavnost poimenoval »turnkunst« ali »turnen«. Dejavnost je glede na Napoleonske vojne in v frustraciji pruskega poraza in francoske prevlade preživel z nemškim patriotizmom oziroma nacionalizmom – Jahn je bil tudi udeleženec pruskega poraza proti Napoleonu. S tem je bilo sproženo nacionalistično »turnarsko« gibanje, ki se je razširilo med nemštvom Srednje Evrope, tudi v habsburškem cesarstvu. Vzporedno lahko sledimo razvoju gimnastike v drugih evropskih deželah in vsebinski avtonomnosti, kot npr. švedska gimnastika s svojimi orodji in vključevanjem smučanja. Med Slovani steče proces ustanavljanja gimnastičnih društev in narodnih zvez po letu 1861 in demokratizaciji avstrijskega cesarstva. Razvoj je zaznamoval tudi vstop gimnastike v obsegu 2 ur ali pod tem imenom ali kot telesna vzgoja v reformirana nacionalna šolstva druge polovice 19. stoletja. Na širino dejavnosti pa je vplivala tudi tehnična revolucija in npr. izum in tehnične izpopolnitve kolesa v 19. stoletju, ki je moderno športno kulturo dopolnjevalo oziroma ponekod odpiralo pot športni tekmi kot javni (telesno)kulturni prireditvi na posebnih za to urejenih/zgrajenih dirkališčih ali pa na cesti.

Ob gimnastično-športnem antagonizmu pa je športnokulturni razvoj bistveno zaznamovalo raziskovanje in odkrivanje gora. Zаметki so dejansko vezani na razsvetljenski raziskovalni duh in odkrivanje gorskega sveta ter merjenja višine gora, obenem pa na razblinjanje mitološkega sveta vršacev in strah pred nepremagljivostjo. V evropskih Alpah so prednjačili Angleži, ki so širili gorski turizem z učinkom tudi na poznejši zimski turizem. Edvard Whymper je leta 1865 osvojil Matterhorn, že pred tem pa so leta 1857 v Londonu ustanovili Alpine club in posredno sprožili val alpinizma in društvenih organizacij med alpskimi narodi in širše.⁷

⁷ Gillet, Povijest sporta, str. 41–79; Kos, Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja, str. 3–58; Mandell, Sport, a cultural history, str. 106–178, Dixon idr., Landmarks in the history of Physical Education, str. 60–149; Stepišnik, Oris zgodovine telesne kulture, str. 11–71; Pavlin, Sokolstvo na Slovenskem, str. 27–53; Mikša, Ajlec, Slovenski alpinizem, str. 21–44.

OBNOVITEV OLIMPIJSKIH IGER

Z gimnastično-športnim organiziranjem na nacionalni ravni so bile konec 19. stoletja organizirane tudi prve mednarodne panožne zveze (npr. že leta 1881 gimnastična, 1888 hokej na travi, 1890 kolesarska zveza, 1892 drsalna in veslaška zveza, 1904 nogometna itd.). V sklopu športnega internacionalizma na prehodu 19. stoletja je bil v Parizu sprejet tudi sklep o obnovitvi olimpijskih tekmovanj. Poimenovanje različnih tekmovanj z antičnim izvirnikom je bilo v zahodnem svetu tega obdobja že prisotno, vendar v lokalnih okvirih (večinoma v Angliji, posamezno v Franciji, Nemčiji, pa tudi v Vojvodini pri Subotici). Predlagatelj oživitve ali obnovitve aktualnih olimpijskih tekmovanj je bil Francoz Pierre de Coubertin (r. 1863, u. 1935). Coubertin je želel umestiti šport kot stalnico v splošno kulturo in prvenstveno v vzgojo. Coubertin je bil humanist s pedagoško afiniteto ter ljubitelj športa in se je po zaključku humanističnega študija vključil v snovanje prenove francoske prosvete in zlasti telesne vzgoje, pri čemer bi morala biti telesna vzgoja športno reformirana. Vendar pa bi bilo treba za to predhodno ali vzporedno v Franciji razširiti britanski šport. Idejo obnovitve antičnih tekmovanj je vključil v dnevni red mednarodnega kongresa francoske športne zveze junija 1894, ko so sklenili obnoviti olimpijska tekmovanja po antičnem štiriletnem vzoru v modernih športih in na amaterski podlagi. Prvo tekmovanje pa naj bilo leta 1896 v Atenah, za vodenje in organizacijo tekmovanj pa je bil oblikovan Mednarodni olimpijski komite (MOK). S kongresom leta 1894 in prvimi igrami v Atenah leta 1896 sta športna antika in atlet vstopila v sedanost, Coubertin pa je uveljavil tudi načelo kroženja prizorišča, s čimer je športu in olimpizmu utrjeval mednarodni značaj in klical k mirovništvu, z amaterskim statusom pa krepil telesnovzgojni vidik športa. Ob prvih igrah leta 1896 je npr. poudaril, da vojne izbruhnejo zaradi nacionalnega nerazumevanja drug drugega in miru ne bo, dokler ta ne bodo preživeta in kaj je boljšega kot periodično pripeljati mladino vseh dežel skupaj v prijateljskem merjenju mišične krepkosti in spretnosti. Olimpijske igre, vključno z antičnimi, kontrolirajo atletizem (da ne bi zašel v dekadentni profesionalizem) in promovirajo mir.⁸

V Atenah leta 1896 je nastopilo okrog 240 športnikov v 9 panogah in 43 tekmovalnih disciplinah, ob stoletnici tekmovanj leta 1996 v Atlanti, ZDA, pa že več kot 10 tisoč, od tega več kot 3 tisoč športnic, ki so se pomerili v 26 športih in 271 disciplinah. Leta 1924 so uvedli v olimpijski program zimski del, ki je potekal v istem letu kot poletne igre, po letu 1992 pa je ločen v svoj olimpijski cikel z začetkom leta 1994 v norveškem Lillehammerju. Podatki o olimpijski udeležbi pričajo o rasti in razvoju športa. MOK je bil močan generator športne politike, temelječe vse do osemdesetih let 20. stoletja na amaterskem statusu, medtem ko so se v nekaterih panogah, prednjačil je nogomet, razmere vse bolj profesionalizirale, profesionalci pa po olimpijskih pravilih niso smeli nastopati na olimpijskih igrah. V marsikateri panogi so bila olimpijska tekmovanja v prvi polovici 20. stoletja neformalna svetovna prvenstva, leta 1930 je s svojim ločenim svetovnim prvenstvom začela Mednarodna nogometna zveza, že pred njimi gimnastična zveza, v drugih športih pa so ob olimpijskih tekmovanjih začeli z evropskimi prvenstvi in šele pozneje dodali tudi svetovna (atletika, plavanje, veslanje). Na to je vplivala svetovna širitev športa, zlasti po drugi svetovni vojni in politični preureditvi sveta po procesu dekolonizacije, ko je olimpijsko gibanje podprlo širitev športa na afriški celini, od koder so že v šestdesetih letih 20. stoletja prišli prvi olimpijski tekaški zmagovalci, npr. Etiopijec Abebe Bikila. Z bipolaritno delitvijo sveta po drugi svetovni vojni se je stopnjevala rivalsko-prestižna vloga športa, vojaško-politični velesili ZDA in SZ sta se z vstopom SZ v olimpijstvo z letom 1952 merili tudi v športni moči, v kateri pa je v sedemdesetih letih 20. stoletja izstopala s športnimi dosežki in tudi športnim sistemom komunistična Nemška demokratična

8 Coubertin, *Olympism*, str. 351–360.

republika, ki je bila npr. štirikrat manjša kot zahodna nemška sosedja, a na olimpijskih igrah v Münchnu osvojila več medalj kot zahodna sosedja. Olimpijstvo v 20. stoletju za razliko od antičnega predhodnika ni moglo doseči premirja, pač pa sta preprečili izvedbo tekmovanj svetovni vojni, medtem ko je politična bipolarnost vplivala na izrabo športnih tekmovanj za politični pritisk in serijo bojkotov od afriških držav nasproti Južnoafriški državi zaradi politike apartheida do zlasti dveh težkih bojkotov poletnih olimpijskih tekmovanj leta 1980 v Moskvi, SZ, in leta 1984 v Los Angelesu, ZDA. Moskovske igre, prve v komunističnem svetu, je bojkotirala na poziv ZDA večina zahodnih članic MOK zaradi invazije SZ v Afganistan, čez štiri leta pa je sledil povratni bojkot SZ in večine komunističnih članic.

Športna tekmovanja so bila vse bolj promotor nacije ali državne skupnosti in država do športa ni bila brezbrizna. Rivalstvo ali športna zmaga je zahtevala vse več sredstev in v športni boj je bila vključena znanost z dopiškimi učinki ter tudi dopiško smrtno žrtvijo danskega kolesarja na olimpijskih igrah v Rimu 1960. Politika dopinga se je razraščala in postala skorajda samoumevna in destruktivna, MOK in športne federacije pa so odgovarjale (včasih tudi oportunistično) s politiko antidopinga in listo prepovedanih substanc, v olimpijsko prisego pa je bil vključen pasus proti dopingui.⁹ Ne nazadnje pa tudi športna komercializacija, ki je poglobljala vprašanje amaterja in profesionalca in težila k prvovrstnim in komercialno uspešnim dogodkom ter liberalizacijo statusa amaterja.

ORIS RAZVOJA ŠPORTA NA SLOVENSKEM

Na slovenskem prostoru lahko sledimo zgodovinskimi primerom športa na vaški (ilirski) situli z motivom dveh borcev z ročkami. Narodni muzej Slovenije hrani t. i. strigil, ki so ga starogrški atleti uporabljali za strganje umazanije s telesa po vadbi ali tekmi, najden pa je bil na Ptujskem. Za srednjeveško obdobje nam Valvasor navaja različne dejavnosti, kot v Ljubljani viteški turnir, borbo čolnarjev, veslaško tekmo in borbo Krakovcev in Trnovcev na pontonskem mostu čez Ljubljano. V 16. stoletju je bil dober tekmovalac viteških turnirjev kranjski plemič Gašper Lamberg, organizirali so se strelci in, vsaj v Ljubljani, organizirali strelsko tekmo v drugi polovici 16. stoletja, kar je koreninilo v turških vpadih in mestni samoobrambi. S prenehanjem vpadov Turkov v naše kraje se je strelstvo v društveni obliki (Rohrschützen Gesellschaft) preneslo v ljubljanski vsakdan meščanske elite, urejeno je bilo strelišče z društvenimi prostori ob mestu, na kar nas spominja Streliška ulica. Podobno je bila v Ljubljani priljubljena »igra z žogo« (ballspiele) in zgrajen »balovž«, kjer so poleg igre gojili tudi sabljanje, učili jahanja ali voltžiranja na lesenem konju ter prirejali plesne prireditve ali »bale«.¹⁰ Prebivalstvo Blok je uporabljalo pozimi svojstveno oblikovane »šmeče« oz. smučke s samoniklo tehniko smučanja – bloško smučanje. Ob pustu so se npr. smučarji pomerili med seboj tudi v znanju in spretnosti smučanja.¹¹ Freska Sveta nedelja ali Nedeljski Kristus¹² v romarski cerkvi v Crngrobu (nad Škofjo Loko), nastala sredi 15. stoletja, prikazuje opravila, ki naj bi jih ljudje ne opravljali ob nedeljah in praznikih, med katerimi so tudi kegljanje, rokoborba, mečevanje, borba s palicami, ples in lov, medtem ko je bilo ob Jadranu priljubljeno balinanje in igra pandolo, ki se je

9 Boulongne, Presidencies od Demetrius Vikelas and Pierre de Coubertin, str. 29–32; Pavlin, Moderna olimpijska tekmovanja-odmev antičnega človeka?, str. 90–97; Gutmann, Games and Empires, str. 120–141; Gutmann, The Olympics, str. 7–194.

10 Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, str. 102–134.

11 Orel, Ljudske smuči na Bloški planoti, v Vidovskih hribih in v njih soseščini, str. 66–68.

12 Freska je delo slikarja oziroma slikarske delavnice Janeza Ljubljanskega sredi 15. stoletja, glej 100 let športa v občini Škofja Loka 1906–2006, str. 10–12.

igrala s palico in malim lesenim predmetom, ki ga je tolkalec udaril v nasprotnikov prostor. Nedvomno so bile v srednjeveški kulturi in družabno-zabavnem ali prostočasnem življenju prisotne še druge igre in telesne prakse, različno prakticirane med srednjeveškimi družbenimi sloji in v mestu ali na podeželju.

Mejnik v razvoju modernega športnokulturnega življenja je 19. stoletje. Na eni strani prodor humanistične misli o vključevanju telesnih praks v izobraževalni sistem in na drugi strani podružbljenja dejavnosti in društveno organiziranje, ki je v habsburškem cesarstvu nastopilo po letu 1860. Organizacijsko so ob »ostrostrelcih« prednjačila gimnastična ali »telovadna« društva, sledila pa so proti koncu 19. stoletja planinska in športna, s čimer se je oblikovala množična civilna družba, ki je danes zaokrožena v Olimpijskem komiteju Slovenije. Gimnastični začetki so vezani na naselitev demobiliziranega častnika Štefana Mandiča leta 1838 v Ljubljani. Leta 1844 je odprl vadbeni center, prav tako pa v petdesetih letih 19. stoletja vodil vadbo za ljubljanske dijake in tudi vojaštvo. Mandič je bil kot bivši častnik izurjen v sabljanju, jahanju in voltižiranju ter večč tudi drugih vaj in veščin (npr. plavanje) naučenih v vojaški akademiji ter jih ponudil Ljubljančanom.¹³ Z Mandičevo ponudbo se je oblikoval krog ljubiteljev telesne vadbe, ki je po nastopu ustavnega življenja in svoboščin društvenega organiziranja poleti 1862 sprožil akcijo za ustanovitev gimnastičnega društva. Sestavili so pravila in jih predložili oblastem v potrditev, a so jim bila odobrena šele po enoletnem natezanju, kajti z demokratizacijo se je oblikovalo tudi narodno javno in politično življenje na slovensko-nemški polarizaciji oziroma v zahodnih deželah slovensko-italijanski, gimnastična društva (in pozneje tudi planinska in športna) pa so bila vpeta v narodno prebujanje. Nemški gimnastični ‚kolegi‘ so ustanovili svoje društvo (Turnverein), slovenski pa 1. oktobra 1863 Južni Sokol. Poimenovanje je sledeč panslovanstvu sledilo češkemu zgledu praškega Sokola, medtem ko je strokovno izhajalo iz ljubljanskih vadbenih zametkov in Mandičeve šole ter nemških turnarskih priročnikov, ki so bili tudi osnova prvega slovenskega priročnika Nauk o telovadbi,¹⁴ izdanega v letih 1867 in 1869. Južni Sokol je deloval do leta 1867, nakar je bil zaradi spolitiziranega pretepa med sokoli in nemškutarji, t. i. »sokolski ekces«, razpuščen, v letu 1868 ga je nasledil Ljubljanski Sokol, ki je postal matično društvo slovenskega sokolstva. V desetletjih pred prvo svetovno vojno je bilo organiziranih 114 društev in društvenih odsekov z več kot 7500 člani in članicami povezanimi v Slovenski sokolski zvezi (SSZ, ust. 1905), ki se je leta 1907 včlanila v Mednarodno gimnastično zvezo (FIG) in začela nastopati na »mednarodnih tekmah« (danes svetovnih prvenstvih) pod slovenskim imenom in zastavo ter bila leta 1908 soustanovitelj Slovanske sokolske zveze (SSZ) s sedežem v Pragi. V strokovnem pogledu in razvoju je pomembno delo Viktorja Murnika in sodobnikov, ki je bil utemeljitelj sistematične vadbe in strokovnega usposabljanja kadrov (začetki sredi devetdesetih let 19. stoletja) ter je vodil tekmovalne vrste na večja tekmovanja. Njegovo delovanje je povezano z organizacijsko širitvijo društev in članstva ter organiziranji množičnih prireditev ali zletov sokolstva (t. i. »sokolski prepород«), zlasti zleta v Ljubljani leta 1904, ki je prerasel v odmevno narodno in slovansko manifestacijo. V tekmovalnem pogledu je bila prestižna zmaga Staneta Vidmarja leta 1912 na tekmi za naslov slovanskega prvaka v okviru vsesokolskega zleta v Pragi. Poleg njega je bil na tretjem mestu Karel Fuks, kar je bilo za Čehe (ne)prijetno presenečenje. Ob graji svojih tekmovalcev so priznali, da so slovenski telovadci »postali našim tekmovalcem ognjena roka, pišoča svarilo, da je v Sokolstvu vstal na Slovenskem mogočen, silen rod, ki plameč od enake ideje, s hitrim korakom spelje k vrhunskim ciljem«. ¹⁵ Vzporedno so slovenski sokoli s hrvaškimi in srbskimi vzpostavljali tudi temelje južnoslovanskemu povezovanju, ki bi se moralo

13 Stepišnik, Telovadba na Slovenskem, str. 71–75.

14 Ljubljančani so že ob organiziranju Južnega Sokola uporabili izraz telovadba, ki je strokovno prevladal nad gimnastiko.

15 V Gregorka, Zlata doba slovenskega sokolstva, str. 21.

realizirati na zletu leta 1913 v Ljubljani z ustanovitvijo skupne zveze. Zlet pa je bil oblastno prepovedan in prestavljen v leto 1914, ki pa zaradi sarajevskega atentata na prestolonaslednika Franca Ferdinanda in političnega zaostrovanja ni bil izveden.¹⁶

Sokolstvo je pomembno tudi v luči razvoja ženske telovadbe. Pomemben organizacijski vzor je bilo organiziranje Prvega ženskega telovadnega društva v Ljubljani, ki je izšlo iz Ljubljanskega Sokola in opravilo temeljno in vizionarsko vlogo v razvoju ženske telovadbe in ženske telesnokulturne emancipacije in afirmacije sovpadajoče s feminizmom ter vplivalo na prepoved ženske telovadbe po sokolskem načelu »ženska vodi žensko«.¹⁷

Vzporedno sokolstvu je bilo ob neuspelem poskusu katolizacije sokolstva v luči slovenskih nazorskih in političnih delitev in kulturnobojevstva organizirano katoliško telovadstvo ali orlovstvo. Prvo katoliško telovadno društvo je bilo organizirano leta 1906 na Jesenicah, vzporedno pa so na zboru Slovenske krščansko socialne zveze konec leta 1905 sklenili uvesti telovadne odseke, ki so se povezali v zvezo z imenom Orel. Orel je do konca leta 1913 štel že 168 enot z več kot 5200 člani, medtem ko so bili zadržani do ženske telovadbe.¹⁸

Poleg gimnastike slovenjene v telovadbo sta se v obdobju do prve svetovne vojne organizacijsko vzpostavila planinstvo in šport. V zgodovinskih začetkih dejavnosti so prednjačili Nemci, ki so leta 1874 ustanovili tudi društveno podružnico Deutscher und Österreichischer Alpenverein za Kranjsko, markirali poti in gradili kočice in bivake v slovenskih Alpah ter sprožili proces germanizacije Alp. Slovenski ljubitelji gora so se odzvali relativno pozno in leta 1893 ustanovili Slovensko planinsko društvo, član Jakob Aljaž pa je z odločnim aktom postavitve »stolpa« vrh Triglava leta 1895 Triglav markiral za »sveto goro slovenstva«. Do začetka prve svetovne vojne se je planinstvo razširilo po slovenskih deželah in štelo 26 enot z več kot 3300 člani.

V razvoju športa v tedaj ožjem pomenu besede so prednjačili kolesarji, prvo slovensko kolesarsko društvo je bilo organizirano leta 1887 (Klub slovenskih biciklistov Ljubljana, dve leti pred tem nemški Laibacher Bicycle Club). Sledila so športna društva, npr. nemški Laibacher Sportverein leta 1900 ali pa slovensko Športno društvo Maribor leta 1900 in 1907 Ljubljanski sportni klub ter v letu 1911 Slovenski football klub Ilirija (Ljubljana) in Slovenski football klub Jugoslavija (Gorica). Nogometna Ilirija je dejavnost že pred prvo svetovno vojno širila z atletiko, plavanjem in zimskimi športi ter preraščala v »sportni klub«, na drugi strani pa postala športni organizacijski vzor, uredila nogometno igrišče za več kot tisoč obiskovalcev in ob pomanjkanju domačih nasprotnikov gostila hrvaške klube ter leta 1913 odigrala v Ljubljani javno tekmo s slovanskim nogometnim vzornikom praško Slavijo, zatem pa septembra 1913 v Ljubljani odmevno porazila zagrebški HAŠK. S tem se je poleg kolesarske vnašala športna tekma v kulturni vsakdan, ki pa je imel tudi narodni naboj, saj je z Ilirijo v Ljubljani prevladal slovenski nogomet, ki se je kosal z nemškimi sosedi iz avstrijskih dežel in Hrvati. Obenem ne smemo spregledati tudi nastopov sabljačev Rudolfa Cvetka in Kočvarja Riharda Verderberja v avstrijski olimpijski reprezentanci na olimpijskih igrah leta 1912 v Stockholmu. Resda nastopa nista povezana s športnim razvojem na Slovenskem pred prvo svetovno

16 Pavlin, »Dajati pobudo, priložnost in navad pravilnim telesnim vajam«, str. 47–51; Podpečnik, Ljubljanski Sokol in slovensko sokolsko gibanje do prve svetovne vojne, str. 8–25.

17 Pavlin, »Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje«, str. 67–68, 71–77.

18 Pernišek, Zgodovina slovenskega Orla, str. 73–83; Šafarič, Sokolstvo in rekatolizacija, str. 75–83.

vojno in sta bila v slovenski javnosti spregledana ter v močni senci sokolskih uspehov, sta pa bila zato krovna sabljača v avstrijskem delu cesarstva in osvojila tudi prve olimpijske medalje, Cvetko srebrno moštveno, Verderber pa srebrno moštveno in bronasto posamezno.¹⁹

V PRVI JUGOSLOVANSKI DRŽAVI

S koncem prve svetovne vojne in organiziranjem jugoslovanske države se je šport znašel v novih okoliščinah. Nemški ‚Turnvereini‘ niso bili več obnovljeni, prav tako ne ‚Alpinvereini‘ in so Nemci, ki so ostali v jugoslovanski državi, telesno dejavnost prenesli na športna društva, npr. v Mariboru Rapid, v Celju Atletik ali pa so se prelili v slovenska, npr. ljubljanski strelci (Rohrschützen Gesellschaft) v Društvo ostrostrelcev. Nasprotno je zunaj jugoslovanskih meja ostala tretjina Slovencev in njihovih organizacij. Najbolj množična so bila telovadba društva, sokolska in orlovska. Na avstrijskem Koroškem so po plebiscitu zamrla, na Primorskem, zlasti na Tržaškem, pa so sokolska društva doživela napade že v letu 1920, ko je julija pogorel Narodni dom v Trstu, tudi sedež Tržaškega Sokola. Prav tako so bile napadene in poškodovane ali uničene telovadnice v okoliških krajih. Orli, ki so bili organizirani le na Goriškem, so dejavnost še ohranili, deloma jih je ščitil katoliški značaj organizacij in v dvajsetih letih slovenstvu še naklonjena Cerkev. Telesna dejavnost je bila marsikje prenesena na šport, v prvi vrsti kolesarstvo, nogomet in atletika, ženske pa so gojile malemu rokometu podobno igro hazeno. Društva so bila povezana v »Udruženju slovanskih sportnih društev«, vendar pa je Mussolini leta 1927 ukinil vsa slovenska društva, športna z utemeljitvijo, da so delovala zunaj CONI²⁰ in s političnimi cilji, ki so nasprotovali nacionalnemu redu.²¹

Medtem je v matici v jugoslovanski državi nastopilo novo razvojno obdobje in državno organiziranje ter vključevanje v mednarodno areno. Slovenski Sokoli so razpustili svojo zvezo in se s srbskimi in hrvaškimi junija 1919 združili pod načelom »en narod, ena država, eno sokolstvo« v centralistično Jugoslovansko sokolsko zvezo (JSZ) s sedežem v Ljubljani in več kot dvajsetimi župami (podzvezami) po jugoslovanskem teritoriju (na Slovenskem jih je bilo pet). Leta 1922 je JSZ organizirala I. vsesokolski zlet v Ljubljani, ki je vključeval tudi »mednarodno tekmo« (svetovno prvenstvo) FIG, na kateri si je Peter Šumi delil prvo mesto s Čehom Pechačkom. Vzporedno je iz JSZ izstopila skupina nezadovoljnih hrvaških sokolov, ki je zahtevala federalizacijo Sokola in v letu 1922 znova organizirala Hrvaško sokolsko zvezo (HSZ). Tako je bilo sokolstvo v jugoslovanski državi do nastopa šestojanuarske diktature leta 1929 razdeljeno med JSZ in HSZ. V FIG, olimpijstvo in SSZ je bila včlanjena JSZ, zato so le njeni predstavniki nastopali na mednarodnih prireditvah in bili nosilci glavnih mednarodnih uspehov v obdobju 1918–1941. Tekmovalne vrste so popolnjevali z redkimi izjemami slovenski telovadci²², s čimer se je nadaljevala in potrjevala sokolska strokovna šola izpred prve vojne, ki jo je vzpostavil s sodobniki Viktor Murnik. Sokolska telovadba je kot telesnovzgojni sistem prestopila šolska vrata, »prednjaška« (vaditeljska) usposobljenost pa je veljala tudi za šolski prostor in učiteljsko mesto telesne vzgoje. V sklopu telovadbe so v medvojnem obdobju

19 Pavlin, »Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje«, str. 79–81.

20 Rupel, Telesna kultura med Slovenci v Italiji, str. 38; CONI: Italijanski olimpijski komite.

21 Rupel, Telesna kultura med Slovenci v Italiji, str. 23–42.

22 Izmed 26 reprezentantov je bilo 22 slovenskih. Naslova svetovnih prvakov sta osvojila Peter Šumi in Josip Primožič, olimpijske medalje pa so osvojili Leon Štukelj, Josip Primožič in Stane Derganc ter vrsta leta 1928 (Štukelj, Primožič, Malej, Porenta, Antosiewicz, Gregorka, Derganc in Hrvat Ciotti).

pridobili težo tudi smučanje, odbojka (v državnem okviru so prednjačili slovenski sokoli), in košarka (bolj razvita v jugoslovanskih predelih, npr. v Zagrebu in Beogradu in ne med slovenskimi sokoli).

Katoliški telovadci so takoj po vojni obnovili dejavnost in jo potrdili v letu 1920 z velikim mednarodnim »taborom« v Mariboru. Udeležili so se ga tudi hrvaški telovadci, ki so se dejansko šele organizirali in prevzeli orlovsko ime. Sledila je združitev v Jugoslovansko orlovsko zvezo (JOZ) leta 1921, vendar nasprotno sokolskemu centralizmu po federalnem načelu utemeljenem na slovenski in hrvaški podzvezi. Poseben odsek je bil za dekliško telovadbo, sedež zveze pa je bil v Ljubljani. JOZ je bila včlanjena v Mednarodno katoliško zvezo telesne vzgoje in športa (FICEPS, ustanovljena leta 1911) in tekmovala le na njenih prireditvah. Tekmovalni vrhunec je bila zmaga orlovske vrste (popolnjene le s slovenskimi telovadci) in med posamezniki Ivana Kermavnerja leta 1929 na mednarodni tekmi v Pragi.

Poleg sokolske in orlovske je telovadno življenje na Slovenskem zaznamovala delavska telovadba, tako komunistična, npr. v okviru hrastniškega društva Vesna, ki je bila razpuščena po spopadu komunistov in orjunašev²³ v Trbovljah leta 1924, kot še bolj v socialdemokratski Svobodi. V Svobodi so delovali telovadni in športni odseki/klubi, ki so bili včlanjeni v športne panožne zveze.

V telovadno organizacijsko in ideološko razslojenost sta po vpeljavi šestojanuarske diktature posegla kralj Aleksander in vlada z zakonom o Sokolu Kraljevine Jugoslavije (SKJ, december 1929) ter kraljevičem Petrom kot sokolskim starosto. Zakon je določal, da se dotedanje sokolske in orlovske organizacije, če ne bodo vstopile v novo zvezo, likvidirajo. Zakon je takoj pozdravila JSZ in soglasno in kolektivno vstopila v SKJ, medtem ko so Orli vstop zavrnili in bili likvidirani. Katoliški tabor je nato dejavnost prenesel na šport in npr. na telovadišču bežigrskega Stadiona je čez čas začel z delovanjem športni klub Planina. Po nastopu vlade Milana Stojadinovića z notranjim ministrom klerikom Antonom Korošcem je bila katoliška telovadba obnovljena in so bili v letu 1937 organizirani Fantovski odseki združeni v Zvezi fantovskih odsekov, dekleta pa v Zvezi dekliških krožkov.

Na športnem polju sta v letih po vojni stekla vzporedno obnavljanje redkih starejših klubov kot npr. kolesarskih in ljubljanskih Ilirije in LSK ter organiziranje številnih novih. Med njimi izpostavimo ASK Primorje,²⁴ ki so ga ustanovili v Ljubljano prebegli Primorci, I. Slovenski športni klub Maribor in podoben v Celju, ki sta bila antipol nemškima Rapid (Maribor) in Atletik (Celje). Podobno telovadcem so se športniki z Jugoslovansko nogometno zvezo (september 1919) in Jugoslovanskim olimpijskim odborom začeli združevati v državne zveze s podzvezami. Na Slovenskem sta bili prvi podzvezi nogometna in zatem olimpijska (1920), druge športe pa je nekaj časa povezovala Sportna zveza Ljubljana s tehničnimi odseki za športne panoge, ki so pozneje prerasle v podzveze državnih zvez. Sedež večine zvez je bil v Zagrebu, medtem ko je organiziranje in vodenje smučarskega športa pripadlo Slovencem in Ljubljani. Panožne zveze in podzveze so začele organizirati prve tekmovalne sisteme po podzvezah s finalnimi mitingi ali turnirji za naslov državnega prvaka. V nogometu je v tridesetih letih, z izjemo posameznih let, zaživela nacionalna liga, v kateri je igral tudi slovenski predstavnik. Z reorganizacijo države na osnovi zakona o banovini Hrvaške (1939) in temu primerno reorganizacijo športa na narodni osnovi je liga razpadla na narodna prvenstva in kvalificiranje v finalno skupino za naslov državnega prvaka. Športno delovanje je

23 ORJUNA – organizacija jugoslovanskih nacionalistov.

24 Športni klub Primorje je bil organiziran leta 1920, 1925 se je združil z ljubljanskim akademskim športnim klubom v Akademski športni klub Primorje.

temeljilo na amaterstvu, ki pa so ga, vsaj v nogometu, že najedali prvi primeri profesionalizma. Kljub skromnim financam je bilo urejenih nekaj ključnih objektov, ki so prispevali k strokovni širitvi posameznih športov in slovenske športne uveljavitve. Med objekti lahko izpostavimo 50 m umetni bazen Ilirije (1929) in smučarski kompleks v Planici (dom 1930 in prva skakalnica 1933/34), sicer pa so bila najštevilnejša nogometna igrišča s tekališči. Med panogami sta po številu klubov izstopala nogomet z domačimi derbiji Ilirija-Primorje-I.SSK Maribor in smučanje, sledili so atletika, kolesarstvo, pa tudi plavanje, kjer je bil velik dosežek bronasta medalja na 200 m prsno Ilirijana Toneta Cererja na evropskem prvenstvu v plavanju v Londonu leta 1938. Tega leta je bilo na Slovenskem delujočih 20 športnih panog. V večini panog so bili slovenski športniki in klubi tudi vsaj enkrat državni prvaki, Primorje npr. v tridesetih letih večino let zapored državni moštveni atletske prvaki, le v nogometu, tenisu in veslanju korak za jugoslovansko konkurenco in nasprotno v smučanju in hokeju na ledu korak pred jugoslovansko konkurenco. Na olimpijskih igrah je nastopilo 73 slovenskih športnikov in športnic od tega 48 na poletnih igrah in 25 na zimskih. Vse medalje so priborile sokolske vrste, vodilni olimpijski telovadec pa je bil Leon Štukelj.

Šestojanuarska diktatura se športa ni dotaknila, kajti v športu ni bilo nazorske delitve značilne za telovadbo in prav tako ne strelstva, ki je bilo prežeto z vojaštvom. Prav tako je bilo ločeno organizirano planinstvo, na Slovenskem zaokroženo v SPD, ob boku tega pa je bila v povojnih letih organizirana Skala, ki je imela pomemben prispevek pri razvoju smučanja, sicer pa se je usmerila v alpinizem. Zanimivo in pomenljivo pa je, da so se krovne telovadne in športne organizacije imenovala »jugoslovanske«, medtem ko je bilo ime države vse do leta 1929 Kraljevina SHS. Na slovensko športno organiziranost je v letih pred drugo svetovno vojno vplival zakon o Banovini Hrvaški, ki je posledično vplival na reorganizacijo tako centralnih športnih organizacij kot tekmovalnih sistemov. Z zakonom se je vpeljeval športni federalizem in tako so bile v letu 1940 ustanovljene slovenske panožne zveze s Športno zvezo Slovenije, vse pa so bile sestavni del jugoslovanskih državnih zvez. Reorganizacija pa ni zajela SKJ, ki je ohranil centralistično organiziranost na sokolsko-ustavnem načelu »en narod, ena država, eno sokolstvo«, le da je bil sedež z zakonom o SKJ prenesen iz Ljubljane v Beograd.

Še ne dobro zaključeno športno reorganizacijo je prekinil šestoaprilski napad 1941 na Jugoslavijo in razkosanje Slovenije in ponovni posegi v športno življenje, saj so okupatorji vzpostavljali okupacijske sisteme. Nemške zasedbene oblasti so že aprila 1941 razpusile slovenska društva, tekmovalno pa sta bila gorenjski in štajerski športni teritorij priključena avstrijski Koroški in Štajerski. V Ljubljanski pokrajini so imela športna društva nekaj avtonomije, a bila podrejena CONI, sokolska društva pa so bila oblastno razpuščena.²⁵ ASK Primorje je samo prenehalo z delovanjem, po italijanskem vzoru pa je bilo organiziranih nekaj športnih »dopolavorov« (sindikalnih klubov). Tekmovanja so bila omejena na Ljubljano, stikov z ozemljem zunaj Ljubljane do kapitulacije Italije ni bilo. Najbolj konstanta tekmovalna so bila v Ljubljani v nogometu in namiznem tenisu. Na drugi strani pa so bili Sokoli ustanovna skupina Osvobodilne fronte, h kateri so pristopili ali jo podprli tudi športniki in planinci. Nekaj športne dejavnosti se je preneslo tudi v partizanske aktivnosti na osvobojenih ozemljih, kjer izstopata organizacija nogometne tekme septembra 1944 v Ljubnem (nogometna 4. operativne cone proti XIV. diviziji) in dvodnevna smučarska tekmovalna januarja 1945 v skokih, veleslalomu in tekih patrolj s streljanjem v Cerknem (tekmovalci borci IX. korpusa).²⁶

25 Naredba Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino št. 69. Službeni list Kraljevine Italije za Ljubljansko pokrajino, 16. 7. 1941, str. 427.

26 Uporabljena literatura: Stepišnik, Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, str. 159–287; Pavlin, »Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje«, str. 98–122; Pavlin, Sokolstvo na Slovenskem, str. 36–50; Pavlin, Jugoslovanski Sokol, str. 100–134; Pavlin, Ustanavljanje Sokola Kraljevine Jugoslavije, str. 62–66; Pavlin, Oris športne aktivnosti na Slovenskem med drugo svetovno vojno, str. 33–36; Pernišek, Zgodovina slovenskega Orla, str. 109–130; Mikša, Ajlec, Slovenski alpinizem, str. 55–77.

DRUGA JUGOSLAVIJA IN ŠPORT

Z osvoboditvijo leta 1945 in novim političnim režimom se je na torišču starojugoslovanske telovadbe, športa in planinstva vzpostavila fizkultura na federativnem načelu z republiški in državnimi zvezami. Temeljno načelo je bilo »množičnost in vsestranskost«, organizacijsko pa je strnila v nova in enovita fizkulturalna društva predvojno ločene telovadce, športnike in planince. Junija 1945 je bil organiziran Fizkulturni odbor Slovenije, na terenu pa so se širile »osnovne organizacije« ali društva. Pomemben je bil zbor delegatov Sokolstva julija 1945 v sokolskem domu na Taboru v Ljubljani, ki je sklenil, da se Sokolstvo z vso imovino vključi v novo enotno fizkulturno organizacijo, ki je aprila 1946 prerasla v Fizkulturno zvezo Slovenije s tehničnimi odseki za posamezne športne panoge. Število delujočih društev je bilo v začetku leta 1946 že več kot sto, med njimi so organizacijsko in tudi že tekmovalno izstopali kot centralna društva posameznih mest ali področij ljubljanska Enotnost, mariborski Polet (pozneje preimenovan v Branik), celjski Kladivar, trboveljski Rudar, na Jesenicah Jože Gregorčič (preimenovan v Jesenice). S priključitvijo Primorske je bilo v naslednjem desetletju pospešeno delovanje v Kopru in Novi Gorici in drugih primorskih mestih in krajih. Prav tako je bilo obnovljeno avtonomno športno delovanje med zamejstvom v Italiji, kjer je nasledstvo Tržaškega Sokola prevzel tržaški Bor, društva pa so danes združena v Zvezi slovenskih športnih društev v Italiji, v Avstriji pa društva z osrednjim celovškim Slovenskim atletskim klubom povezuje Slovenska športna zveza. Vzporedno je bil leta 1947 organiziran centralni Jugoslovanski olimpijski komite (JOK), ki je nasledil JOO in olimpijsko članstvo jugoslovanskega športa, Stanko Bloudek pa je bil na osnovi dolgoletnega športnega dela in podpore olimpijstvu leta 1948 izvoljen za člana Mednarodnega olimpijskega komiteja.

Fizkultura je že v letu 1948 doživela reorganizacijo oziroma razdružitvev. Telovadci so prešli v telovadna ali telesnovzgojna društva povezana v Telovadni zvezi, športniki v športna s panožnimi zvezami in Športno zvezo ter podobno planinci s Planinsko zvezo. Krovna organizacija je ostala Fizkulturna zveza. Telovadna zveza se je na državnem nivoju poimenovala leta 1951 Partizan in zavrnila predlog o sokolskem poimenovanju, priznavajoč, da je bilo Sokolstvo v Sloveniji ustanovna skupina OF, medtem ko se je v drugih predelih Jugoslavije, »razen izjem, vključilo v četniške formacije ali pa idejno podpiralo boj proti NOV in POJ«. Zato je bilo primernejše ime Partizan, ki pomeni »danes vsem našim narodom največji simbol junaštva, požrtvovanja, nesebičnosti, tovarištva in ljubezni do domovine in naroda« in bo organizacija poklicana, da poleg Zveze borcev nadaljuje s tradicijo NOB²⁷. Šport se je začel razvijati tudi med invalidi, korenine so v zdravljenju ranjenih in poškodovanih vojakov oziroma partizanov. Na Slovenskem so bila prva športna srečanja invalidov leta 1949, naslednje leto pa je bila organizirana Zveza za šport invalidov, ki je prevzela organiziranje in vodenje športa invalidov, podobno so se organizirali tudi gluhoonemi športniki.

Fizkulturno stanje in problematiko so po prvem obdobju obravnavali na republiškem fizkulturnem kongresu leta 1961. Izraz »fizkultura« je bil nadomeščen z izrazom »telesna kultura«, dejavnost pa je bila zaokrožena v telesno vzgojo, ki se je vse bolj istovetila s šolskim prostorom, rekreacijo, ki se je raztezala od dejavnosti Partizana, sindikalnih organizacij do krajevnih skupnosti, in športa, ki je zaokrožal tekmovalno dejavnost in alpinizem. Temu primerno se je iz Partizana leta 1963 izdvojila športna gimnastika (starejše vaje na orodju) in je bila ustanovljena Gimnastična zveza Slovenije, Partizan pa je postal krovna organizacija za rekreacijo in telesno vzgojo. Na društvenem nivoju so bila »partizanska« društva vsebinsko precej široka in v marsikaterem kraju uveljavitelj novih športnih dejavnosti (npr.

27 V Pavlin, Oris razvoja celjske telesne kulture in športa po drugi svetovni vojni, str. 246.

odbojka, košarka, rokomet), ki so potem prerasle v samostojne športne klube, prav tako pa se je na račun sprememb zmanjševala športna gimnastika in društva so ponekod tudi prenehala delovati, v kraju ali občini pa je ostal spomin na telovadne začetke preko »telovadnega doma« ali »sokolnice«. Dejavnost se je povezovala preko panožnih zvez in Zveze telesnokulturnih skupnost Slovenije (pozneje Zveza telesnokulturnih organizacij Slovenije – ZTKOS) z občinskimi odbori in ta shema je več ali manj ostala do razpada Jugoslavije in slovenske osamosvojitve.

S fizkulturnim organiziranjem se je vzpostavljala dejavnost. Poleti 1945 je v Ljubljani potekal fizkulturni zlet na bivšem orlovskem telovadišču na Stadionu za Bežigradom, sledili so množični cross country teki in množična tekmovanja za značko ZREN (Za republiko naprej), mladinska organizacija pa je sprožila idejo o začetku Titove štafete.²⁸ Tehnični odseki Fizkulture zveze in pozneje posamezne panožne zveze so obnavljali in organizirali tekmovalne sisteme. Število panog se je širilo in do leta 1960 je bilo na Slovenskem organiziranih 25 športnih panog z več kot 36 tisoč registriranih športnikov in športnic v več kot 890 društvih/klubih. Za zagotavljanje kakovosti in strokovnega telesnovzgojnega in rekreativnega dela je bil leta 1953 organiziran višješolski študij, ki je prerasel v visokošolski oziroma fakultetni (danes Fakulteta za šport, članica Univerze v Ljubljani).

Po fizkulturnih reorganizacijah se je med novimi športnimi klubi kot vodilni slovenski klub v marsikateri športni panogi uveljavila ljubljanska Olimpija, ki so jo organizirali študenti ljubljanske Univerze leta 1954. Hitro je prerasla študentski izvor in postala centralni ljubljanski klub, v katerega so do srede šestdesetih let 20. stoletja prestopili vodilni panožni ljubljanski klubi in prevzeli ime Olimpija. Primerno športni rasti so bili urejeni novi objekti, resda marsikje tehnično skromni, in novi športni centri, kot npr. veslaški na Bledu ali pa v petdesetih letih 20. stoletja prva moderna smučišča z vlečnicami (Krvavec, Pohorje) in umetno drsališče na Jesenicah leta 1953, ki mu je podobno sledilo še leta 1961 v Ljubljani. Leta 1965 je bila v Ljubljani zgrajena in odprta dvorana Tivoli, ki je že istega leta gostila svetovno prvenstvo v namiznem tenisu in 1966 svetovno prvenstvo v hokeju na ledu, s čimer se je slovenski šport dokazoval tudi kot dober organizator – leta 1970 so npr. v »hali Tivoli« potekali finale svetovnega prvenstva v košarki, svetovno prvenstvo v športni gimnastiki in svetovno prvenstvo v umetnostnem drsanju. V tekmovalnem pogledu je slovenski šport tradicionalno dominiral v zimskih športih, v športni gimnastiki se je z obdobjem Miroslava Cerarja (šestdeseta leta) vrnila slovenska tradicionalna (sokolsko-orlovska) prevlada, prav tako so bili slovenski športniki ključni v kolesarstvu in kot člani panožnih reprezentanc na evropskih in svetovnih prvenstvih, vendar odvisno od obdobja in športa. V olimpijskih reprezentancah je po drugi svetovni vojni in do razhoda z jugoslovansko državo nastopilo okvirno 168 športnikov in športnic na poletnih olimpijskih igrah in 225 na zimskih olimpijskih igrah. Osvojili, posamezno ali kot člani moštev, so na poletnih olimpijskih igrah 12 medalj in na zimskih 4, ki so bile vse plod slovenskih smučarjev, medtem ko so hokejisti leta 1968 v Grenoblu zasedli skupno deveto mesto oziroma bili zmagovalci B-skupine. Nosilca zlatih olimpijskih medalj sta v tem obdobju Alenka Cuderman (1984, rokomet) in Miroslav Cerar (1964 in 1968, športna gimnastika). Na drugi strani je bil medijsko in svetovno priznan tudi alpinistični razvoj. Slovenski alpinisti, ki so do druge svetovne vojne več ali manj opazovali svetovno dogajanje in plezali večinoma v domačih Alpah, so se po drugi svetovni vojni z odhodom v tuja gorovja na drugih celinah dvignili v svetovni vrh in ga leta 1978 zaznamovali z jugoslovansko prvenstveno smerjo na Mount Everest.²⁹

28 Podobna štafeta je bila tik pred drugo svetovno vojno sokolska Petrova štafeta (v proslavitev nastopa vladanja sokolskega staroste Petra).

29 Stepišnik, Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, str. 287–355; 10 let športa v svobodi, str. 9–32; Radan, Pregled historije tje-

ŠPORTNA OSAMOSVOJITEV

Z zaostrovanjem jugoslovanske politične krize v osemdesetih letih in v skladu s političnogospodarskimi in upravnimi spremembami in slovensko odločitvijo o samostojnosti so bili storjeni tudi osamosvojitveni in tranzicijski koraki na športnem področju. V luči mednarodnega včlanjevanja je bila pozornost usmerjena na ustanavljanje samostojnega olimpijskega komiteja in njegovo mednarodno priznanje ter razdružitve panožnih zvez z jugoslovanskimi in mednarodna vključitev. V sklopu preoblikovanja upravnega sistema je bila »telesna kultura« vključena v »šolsko ministrstvo«, na drugi strani pa je poosamosvojitveni čas glede na politične in ekonomske spremembe odprl vprašanja o tranziciji »družbenega« v javno in zasebno zlasti v primerih lastništva telovadnih domov s telovadišči in druge športne infrastrukture. Terminološko se je v letu 1990 področje »športiziralo« in se je stroka odločila, da se »telesna kultura« preimenuje v »šport«, podsistemi pa v »športna vzgoja«, »športna rekreacija«, »kakovostni šport« itd., ZTKOS se je preimenoval v Športno zvezo Slovenije (ŠZS), članstvo Partizana pa se je leta 1993 odločilo preimenovali zvezo v Športno unijo Slovenije. ŠZS je aprila 1991 obvestila centralno jugoslovansko zvezo in JOK o nameri reorganizacije in ustanovitve Olimpijskega komiteja Slovenije (OKS). Sredi aprila 1991 je imenovala Inicijativni odbor za ustanovitev OKS (vodil olimpijonek Miroslav Cerar), ki je poslal pismo o nameri predsedniku MOK J. A. Samaranchu. Sledila je razglasitev slovenske osamosvojitve 25. 6. 1991 in agresija Jugoslovanske armade, ŠZS pa je 28. 6. pozvala slovenske športnike, naj glede na »brutalno agresijo jugoslovanske armade zapustijo jugoslovanske reprezentance in se čim prej vrnejo domov«, saj je »za slovenski narod žaljivo, da športniki Slovenije v takih razmerah nastopajo na mednarodnih tekmovanjih za barve Jugoslavije«. ³⁰ Športniki so bili pred težko odločitvijo in vsak izmed njih se je o odpovedi nastopa in vrnitvi domov, kot je položaj na sredozemskih tekmovanjih pojasnil Rajmond Debevec za časnik Delo, »odločal sam, s svojo odgovornostjo v skladu s svojimi moralno-etičnimi načeli, ne razmišljujoč o posledicah, pa čeprav je vsak zase stal pred odločitvijo, ki ga lahko velja tudi kariere. In vendar se je velika večina odločila, da v selekciji Jugoslavije na teh igrah ne nastopa več«. ³¹ Podobno je evropsko prvenstvo v košarki v Rimu zapustil Jure Zdovc, Jugoslavija pa je pozneje zaigrala v finalu in bila evropska zmagovalka.

Oktobra 1991, po izteku brionskega moratorija, je ŠZS pozvala športne organizacije, naj sprožijo »razdružitve« ³² z jugoslovanskimi športnimi zvezami in začnejo postopke včlanitve v mednarodne športne organizacije. Postopek olimpijskega nacionalnega organiziranja in mednarodne včlanitve je vodil Inicijativni odbor. OKS je bil s podpisom Slovenske olimpijske listine ustanovljen 15. oktobra 1991, na ustanovni in volilni skupščini sredi decembra pa je bil za predsednika izvoljen Janez Kocijančič. Sredi novembra 1991 se je slovenska olimpijska delegacija v Lozani sestala s predsednikom MOK J. A. Samaranchem in se dogovarjala o pogojih za nastop v Albertvillu, ki je bil povezan z mednarodnim političnim priznanjem. Republika Slovenija je konec leta 1991 in v začetku leta 1992 pridobivala mednarodna priznanja in sredi januarja 1992 prejela povabilo MOK na OI, v letu 1993 pa je bil OKS tudi polnopravno priznan in sprejet v MOK. Tako so slovenski športniki na olimpijski paradi narodov v albertvillsko olimpijsko areno vstopili z nacionalno trobojnico. Čez pol leta je sledila Barcelona, kjer

lesnog vežbanja i sporta, str. 153–202; Pavlin, Oris razvoja celjske telesne kulture in športa po drugi svetovni vojni, str. 214–257; Pavlin, Ljubljanska športna pot do Olimpije, str. 18–27; Pavlin Tomaž, Ni pomembno zmagati, pač pa se dobro boriti ali slovenska olimpijska pot, str. 94–101; Mikša, Ajlec, Slovenski alpinizem, str. 78–133.

30 V Pavlin, »Športna zgodba stkana iz dejavnosti tisočev«, str. 90.

31 E. B., Naša odločitev ni mogla biti drugačna.

32 V Pavlin, »Športna zgodba stkana iz dejavnosti tisočev«, str. 91.

so veslači osvojili prve medalje za samostojno Slovenijo: bronaste. Poleg olimpijskega priznanja je potekalo v letu 1992 včlanjevanje v mednarodne športne zveze, ki je zaokročilo slovensko športno mednarodno priznanje in odprlo novo stran slovenskega športa in, lahko rečemo, tudi nasledstvo nastopov slovenskih Sokolov na »mednarodnih tekmah« FIG pod slovenskim imenom in s slovensko trobojnico ter vpetostjo športa v narodno življenje.

Summary

Skill, combat, game or exercise and competition or gymnastics, sport and mountaineering are cultural constants throughout the centuries and millennia of human cultural history. Historically, the social basis for the formation of sport has been the permanent settlement and organisation of urban settlements, social stratification and the organisation of leisure work, leading to the great civilisations along the river basins. The arts were primarily linked to the military-tribal social class, who, because of their social vocation, had to be skilled with weapons and physically fit, while on the other hand the games were more socially open. In this article we highlight the common development through the example of ancient Olympic competitions and the role of sport in ancient society, outline the genesis of sport and gymnastics in the late medieval and modern periods, and the revival or revitalisation of modern Olympic Games. In the second part, the emergence and organisation of physical activity in Slovenia is discussed, concluding with sports independence parallel with political one.

Viri in literatura

1. Boulongne, Yves Pierre: Presidencies od Demetrius Vikelas and Pierre de Coubertin. V: *The International Olympic Committee-One hundred years*, vol. I. (odg. ur. Raymond Gafner). Lausanne: IOC, 1994.
2. Coubertin, Pierre de: *Olympism: selected writings* (ur. Norbert Müller). Lausanne: International Olympic Committee, 2000.
3. Čirić, Aleksandar: *Igre u Olimpiji*. Beograd: Vreme, 1996.
4. *10 let športa v svobodi*. Ljubljana: Zveza športov Slovenije, 1955.
5. Dixon J.G., McIntosh, P.C. Munrow, R.F. Eillets: *Landmarks in the History of Physical Education*. London: Routledge & Kegan Paul, 1957.
6. E.(duardo) B.(rozovič): Naša odločitev ni mogla biti drugačna, *Delo*, 4. 7. 1991.
7. *Enciklopedija fizičke kulture* (gl. ur. Marjan Flander). Zagreb: Jugoslovanski leksikografski zavod, 1976.
8. *Encyclopedia of World Sports* (ur. David Leviunson & Karen Christensen). Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO, 1996.
9. Gillet, Bernard: *Povijest sporta*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1984.
10. Gregorka, Boris: *Zlata doba slovenskega sokolstva*. Ljubljana: Gimnastična zveza Slovenije, 1991.
11. Gutmann, Allen: *The Olympics*. Champaign: University of Illinois Press, 2002.
12. Gutmann, Allen: *Games and Empires*. New York: Columbia University Press, 1994.
13. Kos, Dušan: *Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja: čas bojevnikov*. Ljubljana: Viharnik, 1997.
14. Mal, Josip: *Stara Ljubljana in njeni ljudje*. Ljubljana: Mestni muzej, 1957.
15. Mandell, Richard: *Sport, a cultural history*. New York: Columbia University Press, 1984.
16. Mechikoff, Robert A.: *A History and Philosophy of Sport and Physical Education: From Ancient Civilization to the Modern World*. New York: The McGraw-Hill Companies, 2014.
17. Mikša, Peter, Ajlec, Kornelija: *Slovenski alpinizem*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2011.
18. Naredba Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino št. 69. Službeni list Kraljevine Italije za Ljubljansko pokrajino, 16. 7. 1941.

19. Orel, Boris: Ljudske smuči na Bloški planoti, v Vidovskih hribih in v njih sosesčini, *Slovenski etnograf*, 1956, IX, str. 17–91.
20. Pavlin, Tomaž: Sokolstvo na Slovenskem. V *Ko je Soko taj je Jugosloven* (ur. Veselinka Kastratović Ristić). Beograd: Muzej istorije Jugoslavije: 2016, str. 27–79.
21. Pavlin, Tomaž: Ustanavljanje Sokola Kraljevine Jugoslavije, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2002, XLII, 1, str. 55–73.
22. Pavlin, Tomaž: Jugoslovanski Sokol. V *Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja* (ur. Tomaž Pavlin). Ljubljana: Fakulteta za šport, 2014, str. 100–134.
23. Pavlin, Tomaž: »Dajati pobudo, priložnost in navad pravilnim telesnim vajam (ob 150. obletnici ustanovitve prvega slovenskega telovadnega društva Južni Sokol)«, *Šport*, 2013, 61, št. 3–4, str. 44–52.
24. Pavlin, Tomaž: Ljubljanska športna pot do Olimpije. V *Olimpija 1955–2005* (ur. Oto Giacomelli idr.). Ljubljana: Akademsko športna zveza Olimpija, 2007, str. 18–27.
25. Pavlin, Tomaž: Oris razvoja celjske telesne kulture in športa po drugi svetovni vojni. V *Iz zgodovine Celja 1945–1991* (ur. Marija Počivavšek). Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2006, str. 241–257.
26. Pavlin, Tomaž: Oris športne aktivnosti na Slovenskem med drugo svetovno vojno, *Šport*, 1995, 43, 4, str. 33–36.
27. Pavlin, Tomaž: »Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje«. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2005.
28. Pavlin, Tomaž: Moderna olimpijska tekmovanja – odmev antičnega atleta, *Keria*, 2015, XVII, 1, str. 83–99.
29. Pavlin, Tomaž: »Športna zgodba stkana iz dejavnosti tisočev« (osamosvojitve in šport, tranzicija in dileme). V *Četrto stoletje Republike Slovenije – izzivi, dileme, pričakovanja* (ur. Jure Gašparič in Mojca Šorn). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: 2016, str. 85–97.
30. Pavlin, Tomaž: Olimpijstvo do leta 1914. V *Sabljanje: veščina, tradicija, šport* (ur. Jože Podpečnik in Simona Purš). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2012, str. 37–47.
31. Pavlin, Tomaž: Ni pomembno zmagati, pač pa se dobro boriti ali slovenska olimpijska pot. V *Sabljanje: veščina, tradicija, šport* (ur. Jože Podpečnik in Simona Purš). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2012, str. 89–101.
32. Pernišek, Fran: *Zgodovina slovenskega Orla*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1989.
33. Podpečnik, Jože: Ljubljanski Sokol in slovensko sokolsko gibanje do prve svetovne vojne. V *Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja* (ur. Tomaž Pavlin). Ljubljana: Fakulteta za šport, 2014, str. 8–25.
34. Radan, Živko: *Pregled historije tjelesnog vežbanja i sporta*. Zagreb: Školska knjiga, 1981.
35. Rupel, Aldo: *Telesna kultura med Slovenci v Italiji*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1981.
36. Stepišnik, Drago: *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: DZS, 1968.
37. Stepišnik, Drago: *Telovadba na Slovenskem*. Ljubljana: DZS, 1974.
38. *100 let športa v občini Škofja Loka 1906–2006* (ur. Majda Bohinc idr.). Škofja Loka: Športna zveza, 2006.
39. Sovre, Anton: *Stari Grki*. Ljubljana: Slovenska matica, 2002 (reprint 1939).
40. Šafarič, Aleš: Sokolstvo in rekatolizacija. V *Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja* (ur. Tomaž Pavlin). Ljubljana: Fakulteta za šport, 2014, str. 75–83.
41. Swaddling, Judith: *The Ancient Olympic Games*. Austin: University of Texas Press, 1999.